

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1996 metai

VILNIUS **pradai** 1997

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1996

VILNIUS 1996

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1996

VILNIUS 1997

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija

Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:
Kražių 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342
ISBN 9986-776-74-0

© Lietuvos istorijos institutas, 1997

ZENONAS BUTKUS

**PIRMASIS SOVIETŲ PASIUNTINYS LIETUVOJE A. AKSELRODAS:
DIPLOMATINĖS VEIKLOS PUSMETIS
(1920 M. RUGSĖJIS — 1921 M. KOVAS)**

Lietuvos tarptautinė padėtis tarpukaryje labai priklausė nuo didžiųjų valstybių, ypač nuo Sovietų Rusijos (nuo 1922 m. SSRS), politikos. Bet ta politika labai prieštaringa ir nelengvai paaiškinama. 1918—1919 m. sovietai Lietuvą bandė prisijungti jėga, o jau 1920 m. pripažino jos nepriklausomybę, pasirašydami su ja Taikos sutartį. Beveik du dešimtmečius palaikę su Lietuva glaudžius ryšius, rėmę ją politiškai ir diplomatiškai, 1940 m. apgaulės būdu ją okupavo ir aneksavo.

Šią permainingą politiką vykdė gyvi žmonės — diplomatai. Jie formavo ir palaikė tarpvalstybinius santykius. Jų veiklos analizė labai padėtų tuos santykius perprasti. Ypač įdomu, kaipgi sovietų diplomatai, būdami bolševikai, sugebėjo palaikyti artimus ryšius su Lietuvos politikais.

Sovietų diplomatijos bruožai, jos specifika atsiskleidžia jau pirmojo jų atstovo Lietuvoje A. Akselrodo veikloje. Į Kauną jis atvyko 1920 m. rugpjūčio 31 d. ryte ir sovietų pasiuntiniu, tiksliau įgaliotoju atstovu (polnomočnyj predstavitel), išbuvo lygiai pusmetį — iki 1921 m. kovo pradžios.

Kokiais ketinimais vadovavosi sovietai, siųsdami į Lietuvą Akselrodą, nėra lengva tiksliai nustatyti. Nepavyko rasti pirmosios instrukcijos, kuri turėjo būti jam įteikta prieš išvykstant į Kauną, t.y. tos instrukcijos, kuri paprastai duodama pradedančiam eiti pareigas pasiuntiniui kartu su akreditacijos raštais. Gal jos iš viso nebuvo — juk sovietų diplomatija tik formavosi. Vėlesni sovietų pasiuntiniai Lietuvoje pirmąsias instrukcijas tikrai gaudavo¹. Daugelis kitų Akselrodo diplo-

---

¹ Antai Rusijos Federacijos užsienio politikos archyve (toliau — *RFUPA*) yra išlikusi instrukcija, įteikta trečiajam sovietų pasiuntiniui Lietuvoje S. Aralovui, išvykusiam į Kauną 1921 m. balandžio 28 d.

matinės tarnybos dokumentų yra gerai išsilaikę. Rusijos Federacijos užsienio politikos archyve rastos ir išstudijuotos A. Akselrodo ataskaitos Užsienio reikalų liaudies komisariatui (URLK). Jose gerai atsispindi sovietų politikos tikslai, jų realizavimo būdai, pasiuntinio santykiai su Lietuvos politikais ir savąja vadovybe. Tai informatyviausias ir apskritai svarbiausias mūsų nagrinėjamos temos šaltinis. Pasiuntinio veiksmai atskleisti taip pat padeda jam siūsti URLK nurodymai, pranešimai, kiti raštai, paties URLK dokumentai, ypač Kolegijos posėdžių protokolai, jos nutarimai. Kaip tik Kolegija dažnai svarstė politiką Lietuvos atžvilgiu, numatydamo pasiuntinio veiklos gaires, duodavo jam konkrečias užduotis. O visai sovietų užsienio politikai, taip pat ir politikai Lietuvos atžvilgiu, vadovavo aukščiausia partinė instancija ir faktiškai aukščiausia jų valdžia — RKP(b) CK Politbiuras. Be jo sankcijos URLK nepriimdavo jokie svarbesnio sprendimo. Politbiuras tvirtindavo ne tik pasiuntinius, bet ir pasiuntinybių pirmuosius sekretorius. Būtent jis ir pavedė A. Akselrodui ginti sovietų interesus Lietuvoje. Politbiuro protokolai aptikti Rusijos Federacijos Naujosios istorijos tyrimo ir saugojimo centre (*RFNIC*). Tai buvęs partinis archyvas.

Taip pat svarbus šaltinis — Lietuvos centriniame valstybiniame archyve saugomi dokumentai, iš kurių matyti, kokia buvo Lietuvos rytų politika, kaip susiklostė jos vadovų ryšiai su A. Akselrodu. Be to, šiame darbe panaudoti su juo daugiausia bendravusių Lietuvos politikų atsiminimai², ano meto spauda.

Aleksandras Akselrodas (Aleksandr Jefremovič Akselrod) buvo žydų tautybės bolševikas iš garsios revoliucionierių giminės (jo dėdė pasižymėjo keldamas revoliuciją Vokietijoje 1918—1919 m.), o pagal profesiją — bankininkas. Dvejopas gyvenimo patyrimas ne tik simboliškai atitiko du tuometinės sovietų užsienio politikos tikslus. Kaip revoliucionierius Akselrodas galėjo skatinti revoliucijos eksportą, o kaip administratorius — vykdyti atgimstančios didžiosios valstybės ekspansinę politiką. Tiksliau čia derėtų kalbėti ne apie du politikos tikslus, o tik apie dvi jos formas. Tikslas buvo vienas — ekspansija. Jos siekta ir revoliucijos eksportu, ir „tradiciniais“ didžiųjų valstybių politikos būdais. Forma buvo pasirenkama pagal aplinkybes. Sovietai nebuvo tokie dogmatikai, kaip įprasta manyti.

Kai Raudonajai armijai ir jos remiamiems revoliucionieriams nepavyko įsitvirtinti Lietuvoje, sovietai 1919 m. rugsėjo 11 d. pasiūlė jai taikos derybas. Derėtis bolševikų vadai siūlė bėdos prispirti. 1919 m. rudenio p jie buvo priešų apsupty, kritiškoje situacijoje. V. Leninas jau taikėsi su pralaimėjimu, duodamas nurodymus, kaip atnaujinti bolševikų veiklą pogrindyje. Ypač didelę grėsmę jie pastebėjo

---

² K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Vilnius, 1992; R. Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicago, 1961, ir kt.

šiaurės vakaruose. Mat rugpjūčio 26 d. Lietuvos, Latvijos, Estijos, bermontininkų bei Judeničiaus atstovai susitarė rugsėjo 15 d. pradėti bendrą žygį prieš Sovietų Rusiją. Gavusios taikos pasiūlymus Baltijos šalys tame žygyje nebedalyvavo, ir jis žlugo. Maža to, Latvijos ir Lietuvos kariuomenės sumušė bermontininkus, nepraleisdamos jų toliau į Rusiją, o Estija leliamu momentu neparėmė Petrogradą puolusio Judeničiaus, net internavo jo kariuomenę.

Taigi taikos pasiūlymais, galima sakyti, sovietai išsigelbėjo. Judeničiaus, Bermonto daliniuose ir Estijos, Latvijos, Lietuvos kariuomenėse 1919 m. rudenį iš viso buvo apie 150 tūkst. ginkluotų vyrų. Jeigu tos jėgos būtų aktyviai ir organizuotai prisidėjusios prie antibolševikinės stovyklos Rusijoje? Juk beveik dešimteriopai silpnesnis Judeničius (18,5 tūkst. karių) vos vos neužėmė Petrogrado! Tūrėdamas galvoje Baltijos šalių poziciją V. Leninas neatsitiktinai rašė: „Jeigu visos tos mažos valstybės būtų ėjusios prieš mus /.../, nėra mažiausios abejonės, kad mes būtume pralaimėję“³.

Liepos 12 d. sutartį sovietai pasirašė irgi siekdami pagerinti savo karinę padėtį, norėdami apsaugoti Lenkiją puoliančios Raudonosios armijos dešinįjį sparną, o galbūt ir įtraukti Lietuvą į karą su Lenkija. Ar tikrai jie ketino „amžiams“ pripažinti Lietuvos nepriklausomybę, rodo Rusijos delegacijos Taikos derybose vadovo A. Joffės liepos 11 d. laiškas Politbiurui. Jame rašoma, jog Raudonajai armijai įsitvirtinus Lenkijoje, „baltoji“ Lietuva jokiū būdu negalės išlikti, ir pasirašoma sutartis galbūt gyvuos tik keletą savaičių. Todėl nevertėtų lietuviams iš karto duoti sutartyje numatytų pinigų (3 mln. aukso rb), nes jie gali suspėti juos išleisti dar prieš Sovietų Lietuvos sukūrimą. „Nuo mūsų armijos priklausu, — pabrėžė Joffė, — ar iš viso tuos pinigus reikės duoti“⁴. Teisus dr. Česlovas Laurinavičius, pažymėjęs, jog jau santykių su sovietais pradžioje buvo „užprogramuota klasta“⁵.

Raudonarmiečiams siautėjant Lenkijoje Politbiuras liepos 23 d. specialiai svarstė klausimą: ar okupuoti Lietuvą, nutraukus su ja Taikos sutartį, ar jos dar laikytis? Matyt, nusvėrė G. Čičerino argumentai: užimti Lietuvą dar nenaudinga patiems sovietams, nes ją užėmę turėsime tiesioginę sieną su Vokietija, kuri pradės ją akylai saugoti, tuo tarpu nepriklausomos Lietuvos ir Vokietijos siena nėra budriai saugoma, todėl galima ją lengvai įveikti ir varyti per ją komunistinę agitaciją. „Draugiški santykiai su buržuazine Lietuva sėkmingai maskuoja mūsų revoliucinių skverbimųsi į Vakarus“⁶, — pabrėžė G. Čičerinas liepos 22 d. laiške Politbiurui.

---

³ V. Leninas, Pranešimas Rusijos darbo kazokų I suvažiavime 1920 m. kovo 1 d., *Pilnas raštų rinkinys*, t. 40, p. 169.

⁴ RFUPA, f. 0150, ap. 4, b. 3, sg. 1, l. 25.

⁵ Č. Laurinavičius, *Lietuvos—Sovietų Rusijos Taikos sutartis*, Vilnius, 1992, p. 26.

⁶ RFUPA, f. 0151, ap. 1, b. 10, sg. 1, l. 1.

Tai nebuvo vien tik abstraktūs svarstymai. Liepos pabaigoje Sovietų politiniai ir kariniai vadovai Trockis su Tuchačevskiu buvo parengę Lietuvos užėmimo planą, kuriam įgyvendinti numatė iš karto panaudoti apie 15 tūkst. karių⁷. Tačiau sovietų nesėkmės Lenkijoje ir jau minėti revoliucijos eksporto motyvai nebeleido jiems tokios akcijos imtis.

Vadinasi, kai A. Akselrodas atvyko į Kauną, Lietuvos užėmimo klausimas jau buvo atidėtas, bet tik atidėtas, kol pasikeis jėgų santykis. Pagrindinis sovietų pasiuntinio uždavinys jau buvo užmegzti ir palaikyti su Lietuva diplomatinis santykius. Jais sovietai siekė pademonstruoti pasauliui, jog sugeba sugyventi su kaimynais, laikosi tautų apsisprendimo teisės, gali koegzistuoti šalia nebolševikinių valstybių. Tokiu būdu tikėtasi įveikti tarptautinę izoliaciją, sulaukti pripažinimo iš didžiųjų valstybių. Per diplomatinės atstovybės Baltijos šalyse siekta užmegzti ryšius ir su tolimesnėmis valstybėmis.

Vis dėlto tarnybos pradžioje A. Akselrodas dar daugiausia rūpinosi karo reikalais. Jam buvo pavesta įtraukti Lietuvą į karą su Lenkija, pasirašyti su Lietuva antilenkišką karinę konvenciją, iš esmės tokią pačią, kokia buvo brukama Lietuvos delegacijai per Taikos derybas Maskvoje. Šitaip sovietai pirmiausia siekė palengvinti kariavusios su Lenkija Raudonosios armijos padėtį ir kartu patraukti Lietuvą į savo pusę, gal net paversti ją savo satelitu arba bent jau apriboti jos veiksmų laisvę, manevravimo galimybę. Pirmosiose telegramose, instrukcijose A. Akselrodui URLK, jo vadovas G. Čičerinas kaip tik daugiausia ir reikalavo kuo ryžtingiau derėtis su Lietuva dėl karinės konvencijos⁸. Iš Maskvos buvo atsiųstas tos konvencijos projektas. Pats A. Akselrodas šią užduotį gerai suprato. Ataskaitoje G. Čičerinui rugsėjo 7 d. jis rašė, kad užmezgę su lietuviais karinį bendradarbiavimą, surištume jiems rankas, ir jie nebeturėtų atsitraukimo galimybės, t. y. nebegalėtų nuo mūsų nusigręžti⁹.

Jau pirmajame susitikime su ministru pirmininku K. Griniumi rugsėjo 2 d. A. Akselrodas ragino jį atsisakyti neutraliteto ir sudaryti karinę sąjungą su Rusija. Tiek K. Griniui, tiek užsienio reikalų bei krašto apsaugos ministras J. Purickiui ir K. Žukui A. Akselrodas aiškino, kad Lietuvos neutralitetas Rusijos—Lenkijos kare virto fikcija, jis yra „lygus nuliui“, nes tarp lietuvių ir lenkų vyksta kovos prie Augustavo, Seinų, Suvalkuose, o lenkai ruošiasi dar smarkesniai puolimui prieš

---

⁷ Ten pat, l. 22.

⁸ 1920 m. rugsėjo 4 ir 7 d. G. Čičerino telegramos A. Akselrodui, *RFNIC*, f. 5 (G. Čičerino ir M. Litvinovo telegramos pasiuntiniams Lietuvoje ir Latvijoje įteiktos V. Leninui 1920—1921 m.), ap. 1, b. 2111, p. 1—2 ir kt.

⁹ *RFUPA*, f. 0151, ap. 1, b. 10, sg. 1, l. 31.

Lietuvą, ir jų „fizionomija turėtų būti visiems aiški“, be to, ir Latvija, matydama lenkų pergales, mėgina atplėšti nuo Lietuvos Alūkštos apskritį, todėl pastarajai nebėra kitos išeities, kaip tik dėtis su Rusija, kuo skubiau pasirašyti su ja karinę konvenciją. Tapusi Rusijos sąjungininke Lietuva išsigelbėsianti, turėsianti daug naudos¹⁰. Ne tik įtikinėta, bet ir gąsdinta: jei Lietuva nepasirašys karinės sutarties, sovietai bus priversti jos teritorijoje, bent jau strategiškai svarbiose vietose, išdėstyti savo kariuomenę, kad galėtų sustabdyti lenkų agresiją tiek rytų, tiek šiaurės kryptimis. Tiesa, iš pradžių mėginta suvilioti ir nuolaidomis. Dar 1920 m. rugsėjo 4 d. nota G. Čičerinas žadėjo išvesti Raudonąją armiją iš visos pagal Liepos 12 d. sutartį Lietuvai pripažintos teritorijos, jei tik ji įsipareigojė tą teritoriją apginti nuo lenkų¹¹.

Nuolat A. Akselrodo raginami K. Žukas ir Generalinio štabo viršininkas K. Kleščinskis pagaliau rugsėjo 6 d. pažadėjo jam įtikinti savo vyriausybę, kad karinė sutartis su Rusija Lietuvai būtina. Tačiau Lietuvos vyriausybė, nuodugniai apsvarsčiusi tarptautinę ir vidaus padėtį, nesiryžo pasirašyti karinės konvencijos su Rusija, nurodydama, jog baiminasi Antantės šalių reakcijos, jų sankcijų, galbūt net ekonominės blokados; be to, jau pradėtos derybos su Lenkija.

Vis dėlto K. Griniaus vyriausybė Sovietų Rusijai padarė nemažų nuolaidų. Po intensyvių derybų su A. Akselrodu 1920 m. rugsėjo 16 d. ji sutiko patvirtinti, kad tebegalioja Taikos sutarties II punkto slaptasis priedas, pagal kurį Raudonosios armijos permetimas per Lietuvai priskirtą teritoriją nelaikomas sutarties sulaužymu. Žodžiu, Lietuva sutiko ir toliau be kliūčių praleisti per savo teritoriją rusų dalinius, kariaujančius su Lenkija. Maža to, buvo pažadėta, jog Lietuvos kariuomenė prireikus savo veiksmais sutrauks prie savęs dalį Lenkijos armijos, kad šitaip palengvintų raudonarmiečių padėtį. Lietuvos vyriausybė taip pat pažadėjo teikti surinktas slaptas karines žinias apie lenkų kariuomenės dislokaciją, pažadėjo tiekti Raudonosios armijos vakarų frontui maisto produktų, amuniciją, arklių. Neoficialiai buvo leista vežti per Lietuvos teritoriją ginklus su sąlyga, kad dalis jų liktų Lietuvoje, būtų parduota jai už pinigus¹².

Už šias nuolaidas Lietuva pageidavo gauti anksčiau numatyto laiko 3 mln. aukso rb, kurie jai priklausė pagal Taikos sutartį.

Rugsėjo 16 d. susitarimai buvo vykdomi. Spalio 16 d., t.y. anksčiau negu buvo numatyta Taikos sutartyje, Lietuva gavo 3 mln. aukso rb. Beje, A. Akselrodas, kaip

---

¹⁰ 1920 m. rugsėjo 2 ir 6 d. A. Akselrodo ataskaitos URLK, *RFNIC*, f. 5, ap. 1, b. 2151 (RSFSR pasiuntinių Lietuvoje A. Akselrodo ir P. Mostovenkos ataskaitos, pasiųstos V. Leninui, p. 2—5).

¹¹ *Документы внешней политики СССР* (toliau — *ДВП СССР*), Москва, 1959, т. 3, с. 165.

¹² 1920 m. rugsėjo 17 d. A. Akselrodo telegrama ir pranešimas URLK, *RFUPA*, f. 0151, ap. 5, sg. 9, b. 3, l. 13—14, 23.

bankininkas, patarė K. Griniui ir kitiems Lietuvos politikams, pasinaudojus tais 3 mln. rb, nedelsiant įvesti savo valiutą. K. Grinius savo atsiminimuose, kurie dar nepaskelbti, apgailėstavo, kad to patarimo tuomet nepaisyta, kad litas nebuvo įvestas bent jau 1921 metais. Jis manė, jog tai būtų sumažinę infliaciją ir ekonominius nuostolius¹³. Tačiau kažin ar A. Akselrodo patarimas buvo nuoširdus? Ataskaitoje G. Čičerinui jis pasisakė pataręs lietuviams įsivesti savo valiutą, bet čia pat nurodė, kad tai „priartins jų bankrotą“¹⁴.

Laikydamosi susitarimų su A. Akselrodu, Lietuva koordinavo su bolševikais karinius veiksmus prieš Lenkiją. Pavyzdžiui, apie savo karines operacijas Augustavo—Seinų—Suvalkų rajone ji laiku ir detaliai pranešė sovietų 3-osios armijos štabui, teikė jam kitokią svarbią informaciją. Kaip yra pažymėjęs dr. Česlovas Laurinavičius, lietuvių kareiviai Suvalkijoje kovėsi „ne tik dėl Lietuvos neutraliteto bei etninių teritorijų, bet ... ir dėl sovietų Vakarų fronto likimo“¹⁵.

Tęsėjo Lietuva ir kitus pažadus: Raudonajai armijai tiekė maisto produktus, amuniciją, arklius, leido pervežti per savo teritoriją ginklus. Rusijos archyvuose rasti dokumentai patvirtina Č. Laurinavičiaus teiginį, kad nuo 1920 m. rugsėjo pradžios Lietuvos politika „aiškiai krypo Sovietų Rusijos link“¹⁶. Prie to kaip tik daug prisidėjo tada į Lietuvą atvykęs A. Akselrodas.

Kariniu bendradarbiavimu, kaip minėta, sovietai ir siekė pakreipti Lietuvos tarptautinę orientaciją į savo pusę. Po Pirmojo pasaulinio karo atsikurianti Lietuvos valstybė iš pat pradžių buvo nusistačiusi remtis karo nugalėtojais — Anglija, Prancūzija, JAV. Tikėtasi, kad jų pripažinimas, o ne išsivadavimo kovos nulems Lietuvos likimą, tikėtasi, kad jos Nepriklausomybę pripažins Paryžiuje šaukiama pokarinė Taikos konferencija. Todėl tenai buvo pasiūsta autoritetinga Lietuvos delegacija, vadovaujama ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro prof. A. Voldemaro. Tačiau ši delegacija į konferenciją net nebuvo įsileista, jau nekalbant apie Nepriklausomybės pripažinimą. Vakarai Baltijos šalis arogantiškai atstūmė. Gal tik Anglija buvo šiek tiek suinteresuota Pabaltijo atsiskyrimu nuo Rusijos, bet ji norėjo vesti bendrą politiką su Prancūzija ir JAV, kurios laikėsi Rusijos nedalomumo principo. Prancūzija, be to, rėmė savo sąjungininę Lenkiją, pretenduojančią į lietuvių žemes. Faktiškai Vakarai tada Lietuvą traktavo kaip antisovietinės politikos įrankį, dargi perduotiną Lenkijai vairuoti.

Su tokiu vaidmeniu Lietuva negalėjo susitaikyti. Negaudama tarptautinio pripažinimo ir paramos atsispirti Lenkijos agresijai Vakaruose, Lietuva tos paramos

---

¹³ K. Grinius, *Atsiminimai*, kn. 4, p. 336, rankraštis.

¹⁴ Rugsėjo 17 d. A. Akselrodo ataskaita G. Čičerinui, *RFUPA*, f. 0151, ap. 4, sg. 9, b. 3, l. 14.

¹⁵ Č. Laurinavičius, *min. veik.*, p. 164.

¹⁶ Ten pat, p. 163.

ėmė ieškoti Sovietų Rusijoje. Pasinaudodamas šia situacija A. Akselrodas gerokai stumtelėjo Lietuvą iš vakarietiškos į sovietinę orientaciją.

Sovietiniai istorikai pabrėždavo, jog bolševikinė Rusija ypač daug padėjusi Lietuvai gintis nuo Želigowskio agresijos. K. Navickas teigė, kad „dar Želigowskio kariuomenei puolant, 1920 m. lapkričio 17—19 d. Tarybinė vyriausybė pasiūlė Lietuvai karinę paramą“¹⁷. Bet Lietuva paramos atsisakiusi. K. Navickas šio teiginio neparėmė jokia nuoroda, nepaaiškino, iš kur tai paėmė. Nei Rusijos, nei Lietuvos archyvuose nepavyko rasti jokių duomenų, liudijančių apie karinės paramos siūlymą, dar labiau neįtikėtina, kad Lietuva būtų jos atsisakiusi.

Želigowskiui užgrobus Vilnių ir veržiantis į Lietuvos gilumą, jos politikai gulte užgulė A. Akselrodą pagalbos prašymais. Pirmiausia primygtinai prašyta kuo skubiau atsiųsti į Lietuvą Raudonojoje armijoje tarnaujančius lietuvius karininkus. Spalio 29 d. A. Akselrodas savo vadovybei rašė, kad tai padaryti tikrai būtina, nes Lietuvos kariuomenei verkiant reikia gerų vadų, jos štabe knibždėte knibžda senųjų rusų karininkų, „amžinai girtų (večno pjanych), ir Lietuvą išduodančių lenkų“¹⁸.

Lietuvos politikai ne sykį A. Akselrodui leido suprasti, jog tikisi, kad sovietai, įveikę Vrangelį, atsigręš prieš Lenkiją, vėl ją puls ir sudarys Lietuvai sąlygas atsiimti Vilnių. Tą puolimą, atrodo, net bandyta provokuoti. Spalio 28 d. premjeras K. Grinius lyg tarp kitko A. Akselrodui pranešė, kad Lenkijos delegacijos, kuri derasi su rusais Rygoje, vicepirmininkas Lietuvos atstovui Latvijoje D. Zauiniui nurodęs, jog Lenkijos taika su rusais nebus ilgalaikė, jog ji, remiama Baltijos šalių, vėl puls bolševikus. K. Grinius, be to, dar pridūrė, kad A. Voldemaras su E. Galvanausku tokią pat žinią parvežę iš Prancūzijos ir Belgijos, t.y. sužinoję, jog Antantės šalys vėl rengia žygį prieš Sovietų Rusiją¹⁹.

Pats A. Akselrodas buvo linkęs Lietuvai suteikti nemaža vilčių. Pareiškime spaudai lapkričio viduryje jis net pasakė, kad Raudonoji armija netrukus pradėsianti puolimą ir, vykdydama savo įsipareigojimus Lietuvai pagal Maskvos sutartį, atimsianti Vilnių iš lenkų²⁰. Bet, neturėdamas aiškaus nurodymo iš Maskvos, A. Akselrodas į tiesioginį Lietuvos politikų klausimą, ar „lenkų koridorius“ bus likviduotas tikrai, atsakė neigiamai: jei lenkai nesudarys dingsties, mes nelaužysime

---

¹⁷ K. Navickas, *TSRS vaidmuo ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920—1940 metais*, Vilnius, 1966, p. 21.

¹⁸ *RFUPA*, f. 0151, ap. 5, b. 9, sg. 3, l. 15.

¹⁹ 1920 m. spalio 29 d. A. Akselrodo pranešimas URLK, ten pat, l. 15—16.

²⁰ Č. Laurinavičius, *Kam Lietuvos neįpareigojo lenkų—sovietų Rygos sutartis*, *Kultūros barai*, 1994, nr. 7, p. 62.

susitarimų. Lapkričio 22 d. pranešime URLK jis nurodė, kad toks atsakymas „lietuvius nuvylė“²¹.

Tačiau Lietuvos politikai neatlyžo. Jie sovietų paramos prašė kartu su Latvija. Mat apsigynimui nuo Želigowskio Lietuva sudarė sąjungą su Latvija, kuri pasižadėjo suteikti jai karinę pagalbą, jei Želigowskis puls Kauną²². Ne tik Lietuvos, bet ir Latvijos politikai prašė sovietų paremti judviejų būsimą bendrą kovą su Želigowskiu ir galbūt Lenkijos kariuomene. Latvijos prezidentas J. Čakstė sovietų pasiuntiniui Rygoje J. Ganeckiui lapkričio 3 d. nurodė: „Vrangelis ir Želigowskis — tai vienas ir tas pats ... prireikus Latvija kartu su Lietuva puls Želigowskį ir tikimės, kad Rusija mus parems“²³. Tokią pat viltį išreiškė Latvijos pasiuntinys Maskvoje J. Vestmanis lapkričio 18 d. G. Čičerinui²⁴. URLK rimtai svarstė, ar paremti Lietuvos ir Latvijos antilenkišką sąjungą. G. Čičerinas prašė A. Akselrodą išsiaiškinti, kiek tvirtas Latvijos pažadas padėti Lietuvai, turint galvoje Latvijos užsienio reikalų ministro Z.A. Mejerovico „artimus ryšius su Lenkija“²⁵. Atsakyta: pažadas vis dėlto tvirtas.

Bet ir toliau sovietai į tai aiškiai neatsakė, kritišku Lietuvai Želigowskio agresijos metu nepažadėjo paremti Lietuvos ir Latvijos priešinimosi lenkams. Lapkričio 29 d. su juo buvo sudarytos paliaubos, ir bendrų veiksmų klausimas tapo mažiau aktualus. Tik gerokai po to sovietai ryžosi atsakyti. G. Čičerinas 1921 m. 18 d. A. Akselrodui rašė: Mes negalime atnaujinti karo su Lenkija dėl „lenkų koridoriaus“, nes tai mums tik „antraeilis klausimas“; pagal Liepos 12 d. sutartį mes perleidome Vilnių Lietuvai, bet neprivalome jo ginti ginklu — tai Lietuvos reikalas²⁶.

Taigi tai visiškai prieštarauja K. Navicko teiginiui. Sovietai pagalbos nesiūlė, o atsisakė ją teikti, Lietuva paramos neatmetė, bet jos prašė.

Žinoma, neįtikėtina, jog sovietai būtų atnaujinę karą su Lenkija vien dėl to, kad padėtų Lietuvai atgauti Vilnių. Jie jau buvo nusistatę nepradėti karo, kol nepasikeis jėgų santykis jų naudai. Dabar jiems labiausiai rūpėjo išlaikyti Lietuvos ir Lenkijos konfliktą, kad jos kartu su kitomis Baltijos šalimis nesudarytų karinio bloko, kuris galėtų ateityje sutrukdyti Rusijai atnaujinti ekspansiją Vakarų kryptimi. Maža to, kaip tik sovietai ir paskatino tą konfliktą įžiebtį, nes sudarė sąlygas

---

²¹ RFUPA, f. 0151, ap. 5, b. 9, sg. 3, l. 12.

²² Z. Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*, Vilnius, 1993, p. 45–47.

²³ Lapkričio 4 d., J. Ganeckio pranešimas G. Čičerinui, RFUPA, f. 150, ap. 4, b. 6, sg. 5, l. 30.

²⁴ 1920 m. lapkričio 18 d. G. Čičerino telegrama J. Ganeckiui, RFNIC, f. 5, ap. 1, b. 2110, l. 15.

²⁵ Gruodžio 7 d. G. Čičerino raštas A. Akselrodui, ten pat, b. 2111, l. 2.

²⁶ Ten pat, l. 13.

Želigowskio žygiui į Vilnių. Mat per derybas su lenkais Rygoje 1920 m. spalio 5 d. jie iš principo sutiko pripažinti Lenkijos rytinę sieną, ėjusią kiek toliau į rytus nuo Rusijos ir Lietuvos sienos, nustatytos Liepos 12 d. sutartimi. Žodžiu, lenkams buvo duotas „koridorius“, kurį jiems tereikėjo pasiimti. Tai ir padarė Želigowskis. Vėlesnėse sovietų notose šis koridorius, kurio didesnė dalis Liepos 12 d. sutartyje pripažinta Lietuvai, jau imtas tiesiog vadinti „Lenkijai perduota teritorija“²⁷. Be to, Rygos sutartimi Rusija lyg paliko Lietuvą Lenkijos įtakoje. Juk sutartyje pasakyta, kad ginčytinų teritorijų tarp Lenkijos ir Lietuvos nustatymas „tenka išimtinai Lenkijai ir Lietuvai“²⁸.

Pastūmėję Želigowskį į Vilnių, sovietai nebuvo suinteresuoti su juo kovoti. Jiems tik rūpėjo palaikyti Lietuvos pasipriešinimą, kad nenutrūktų jos konfliktas su Lenkija ir kad Lietuva vis prašytų rusų pagalbos ir taip toltų nuo Vakarų. Tačiau šiam tikslui pasiekti užteko Lietuvą paremti diplomatinio, politinio, bet ne kariniu būdu. Jau minėtame 1921 m. sausio 18 d. rašte A. Akselrodui G. Čičerinas kaip tik nurodė: „Atsisakymas kariauti su Lenkija nesutrukdydys mums remti Lietuvą diplomatiškai“²⁹.

Sovietiniai istorikai pabrėždavo, kad 1920 m. spalio 30 d., lapkričio 26 d., gruodžio 11 d. ir 1921 m. sausio 30 d. Maskvos notos buvo didžiulė parama Lietuvai, padėjo jai apsiginti nuo Lenkijos ir atlaikyti Vakarų valstybių spaudimą³⁰. Mat jose reikalauta pašalinti iš Vilniaus Želigowskio kariuomenę, neleisti tenai įvesti Vakarų ar Skandinavijos šalių karinių dalinių rengiamam plebiscitui prižiūrėti. Be to, buvo pareikšta, kad Rygos sutartis su Lenkija nepanaikina Liepos 12 d. sutarties, kad Vilnius ir toliau pripažįstamas Lietuvai, kol ji pati jo neatsisakys³¹.

Be šių notų nebuvo tarytum kokia dovana Lietuvai. Jaš politikai per ilgas ir varginančias derybas su A. Akselrodu plėšte išplėšė. A. Akselrodas, galima sakyti, jas pats išrūpino, atkakliai įtikinėdamas Maskvą, kad jai pačiai naudinga paremti sunkią valandą išgyvenančią ir dar neapsisprendusią Lietuvą, nes neparemta ji gali pasiduoti Lenkijai ir pulti į Antantės glėbį, o paremta nuo Antantės atitols ir suartės su Rusija.

Maža to — šiomis notomis siekta ne vien, gal ir ne tiek padėti Lietuvai, kiek ginti sovietų interesus Šiaurričių Europoje. Jomis pirmiausia norėta sutrukdyti

---

²⁷ ДВП СССР, т. 3, с. 38 ir kt.

²⁸ Č. Laurinavičius, *Kam Lietuvos neįpareigojo...*, p. 61.

²⁹ RFNIC, f. 5, ap. 1, b. 2111, l. 13.

³⁰ R. Žiugžda, *Lietuva imperialistinių valstybių planuose, 1917—1940*, V., 1983, p. 38—39 ir kt.

³¹ ДВП СССР, т. 3, с. 308—309, 380—381, 496—497.

Tautų Sąjungai išspręsti Lietuvos ir Lenkijos ginčą. Kaip žinia, Tautų Sąjungos Taryba 1920 m. spalio 28 d. nutarė ginčytinoje teritorijoje rengti plebiscitą. Lietuvai tai buvo labai neparanku, ji negalėjo sutikti plebiscitą rengti savo sostinėje. Norėdami jo išvengti, Lietuvos politikai nerado kitos išeities, kaip tik remtis Maskva. Jie gulte užgulė A. Akselrodą prašymais protestuoti prieš užsienio šalių kariuomenės siuntimą į Vilnių plebiscitui prižiūrėti. Lietuvos vyriausybė parengė iš sovietų pageidaujamos gauti notos projektą ir įteikė jį A. Akselrodui. Projekte buvo numatyta, jog sovietai pareiškia, kad sutinka tik su neutralių šalių kariuomenės įvedimu į plebiscito zoną arba reikalauja, kad ir Raudonosios armijos daliniai dalyvautų prižiūrint plebiscitą³².

Tačiau Maskva Lietuvos projektą griežtai atmetė. G. Čičerinas gana kategoriškai A. Akselrodui nurodė: „Švedai ar danai mums nė kiek ne geresni už anglus arba prancūzus, o raudonarmiečių dalyvavimas tarptautiniuose daliniuose visiškai neleistinas“³³.

Lietuvos pateiktą protestą sovietai suformulavo savaip, panaudodami jį bolševikinei, antivakarietiškai propagandai. 1920 m. gruodžio 11 d. ir 1921 m. sausio 31 d. notose buvo pabrėžta, jog užsienio šalių kariuomenės atsiuntimas į Vilnių bus „nedraugiškas Rusijai aktas“, gresiantis jos saugumui, jog tai tiesiog pasirošimas naujai intervencijai, be to, tas atsiuntimas sulaužytų Rusijos ir Lietuvos Taikos sutartį, todėl Lietuvos vyriausybė privalanti imtis priemonių, kad tarptautiniai daliniai neatsirastų Vilniuje³⁴.

Siekdama išvengti plebiscito, Lietuva turėjo remtis šitomis propagandinėmis notomis. Bet Tautų Sąjungoje ir apskritai Vakaruose susidarė įspūdis, kad Lietuva veikia kartu su sovietais, tampa jų sąjungininke, prisideda prie antivakarietiškos bolševikų propagandos. Dar reiktų nustatyti, ar tos notos atnešė Lietuvai daugiau naudos ar žalos. Gal 1921 m. sausio 26 d. Vakarų valstybės nepripažino Lietuvos de jure kartu su Latvija ir Estija ne vien dėl konflikto su Lenkija, bet ir dėl jos prosovietinės laikysenos. 1921 m. sausio 10 d. J. Purickis prasarė A. Akselrodui, kad „Antantė į Lietuvą žiūrinti labai įtariai (očien koso)“ ir laikanti ją „bolševikų parankine“, o Tautų Sąjungos posėdyje Lietuvos atstovui tiesiog buvo pasakyta, kad Maskvos pasiuntinys A. Akselrodas, padedamas Vokietijos atstovo F. Schembergo, „vairuoja visą Lietuvos užsienio politiką“³⁵. Vasario 3 d. A. Akselrodas G. Čičerinui pranešė, jog Prancūzijos atstovas Kaune atvirai, nors ir neoficialiai, pareiškė: „Lie-

³² Notos projektas, *RFUPA*, f. 0151, ap. 5, b. 9, sg. 3, l. 9.

³³ 1921 m. vasario 3 d. G. Čičerino raštas A. Akselrodui, *RFNIC*, f. 5, ap. 1, b. 2111, l. 16.

³⁴ *ДВН СССР*, т. 3, с. 380—381, 496—497.

³⁵ 1921 m. sausio 10 d. A. Akselrodo pranešimas URLK, *RFNIC*, f. 5, ap. 1, b. 2151, l. 7.

tuva nepripažinta todėl, kad yra sudariusi slaptą sąjungą su bolševikais (sostojit v tainom sojuze s bolševikami) ir kliudo Vakarų valstybėms su jais kovoti³⁶.

Lietuvos politikai planavo Vilniaus klausimo svarstymą iš viso perkelti iš Tautų Sąjungos į tarptautinę konferenciją, kurioje dalyvautų ir Sovietų Rusija. Dėl tos konferencijos K. Grinius ilgai tarėsi su A. Akselrodu³⁷. Tačiau G. Čičerinas vasario 27 d. rašte A. Akselrodui paaiškino, kad Maskva nenori dalyvauti tokioje konferencijoje, nes vengia sukurti precedentą kitoms valstybėms kištis į jos santykius su Baltijos šalimis³⁸. Jas Maskva ruošėsi paimti visiškai savo įtakon.

A. Akselrodo išrūpintomis notomis sovietai ne tik padėjo Lietuvai išvengti plebiscito, kuris ir jiems buvo neparankus, ne tik atitolino ją nuo Vakarų bei išnaudojo progą savo propagandai, bet ir išpešė kitokios naudos. Notos teiktos ne veltui, o tik su sąlyga, kad Lietuvos vyriausybė raštiškai įsipareigos nestoti į jokią Baltijos sąjungą, neremti, net netoleruoti Lietuvos baltarusiškų organizacijų veiklos, nukreiptos prieš sovietų Baltarusiją.

Dėl pastarojo įsipareigojimo keblumų nekilo. Lietuva be didesnės širdgėlos laiku A. Akselrodui raštiškai pasižadėjo neremti baltarusių antitarybinės veiklos (propagandos, agitacijos, partizaninės kovos), juo labiau kad išlaikė galimybę skatinti jų antilenkiškus veiksmus. Tuo tarpu visai kas kita buvo Baltijos sąjunga. Atsisakyti jos reiškia nustoti rūpintis viso Baltijos regiono gynyba, saugumu ir šitaip bent iš dalies apriboti savo suverenitetą. Sovietams tas klausimas irgi buvo labai svarbus. Jiems rūpėjo, kad prie vakarinių sienų nesusidarytų joks barjeras, galintis ateityje sulaukyti jų ekspansiją, be to, ir „kasdieninėje politikoje“ buvo lengviau paveikti paskiras Baltijos šalis negu visas kartu. Buvo aišku, kad be Lietuvos jokia Baltijos sąjunga negalės įsikurti, be jos ta sąjunga — tiesiog „strateginis absurdas“. Panaudodami Lietuvą sovietai tikėjosi išlaikyti savo rankose visą Pabaltijį ir per ją susidaryti galimybę ateityje jį galutinai prisijungti. Vienoje iš ataskaitų Maskvai A. Akselrodas pažymėjo, jog 1920 m. Baltijos sąjunga neįsikūrė išimtinai dėl Lietuvos nesutikimo į ją stoti³⁹.

Todėl sovietai visomis išgalėmis stengėsi, kad Lietuva įsipareigotų ir toliau taip elgtis. Jau 1921 m. sausio 3 d. A. Akselrodas URLK pranešė, jog po intensyvių derybų Lietuvos vyriausybė pagaliau pažadėjo raštiškai įsipareigoti nestoti į jokią „antitarybinę koaliciją“ net ir tuo atveju, jeigu už stojimą būtų pažadėta didžiulė kompensacija⁴⁰.

---

³⁶ RFUPA, f. 0151, ap. 5, b. 9, sg. 3, l. 9.

³⁷ 1921 m. vasario mėn. A. Akselrodo ataskaitos URLK, ten pat, l. 7, 10 ir kt.

³⁸ Ten pat, f. 0150, ap. 7, b. 5, sg. 1, l. 223.

³⁹ 1921 m. sausio 29 d. A. Akselrodo ataskaita G. Čičerinui, ten pat, f. 0151, ap. 5, b. 9, sg. 3, l. 7.

⁴⁰ Ten pat, l. 10.

Vis dėlto ji dėsė įteikti sovietams tuo klausimu notą. Dėl to jie labai širdo. Vos ne kiekviename 1921 m. vasario mėn. rašte A. Akselrodui G. Čičerinas ragino jį kuo greičiau priversti K. Griniaus vyriausybę duoti geidžiamą notą. Aiškinta, kad Lietuva vengia tesėti žodį, jog tokie jos veiksmai neleistini ir nepakeliami (niedo-pustimy ir nieperenosimy). Todėl reikia pagaliau „lietuvius primygti“ (nalieč na litovcev), kad jie taip nebesielgtų⁴¹. Daugiau jokių Lietuvos prašomų notų nebesių-sime, kol negausime jos raštiško išipareigojimo nestoti į Baltijos sąjungą, pabrėžė G. Čičerinas vasario 14 d. rašte A. Akselrodui⁴².

Šio išpėjimo paveikta ir nuolat raginama, K. Griniaus vyriausybė vasario 23 d. įteikė A. Akselrodui tokią sovietams reikalingą notą. Tai buvo bene didžiausias pirmojo so-vietų pasiuntinio laimėjimas per visą jo tarnybos laiką Kaune. Tądien Lietuva ilgam pasirinko Baltijos vienybės žlugdymo kelią.

A. Akselrodas buvo paruošęs ir dar glaudesnio Lietuvos ir Rusijos suartėjimo planą, pagal kurį sovietai turėjo pirkti Lietuvoje daug „grūdų ir riebalų“, tiekti jai ginklų, lietuvių karininkai turėjo mokytis bolševikinėje Generalinio štabo akade-mijoje ir t.t. Anot krašto apsaugos ministro K. Žuko, už lietuviškus maisto pro-duktus A. Akselrodas žadėjęs sumokėti 4 mln. aukso rublių⁴³.

Šį planą ilgai svarstė URLK, o 1920 m. gruodžio 4 d. ir Politbiuras⁴⁴, bet sprendimas vis atidėliotas. Atidėliota daugiausia dėl to, kad Lietuva dėsė pasiža-dėti nestoti į Baltijos sąjungą, ir apskritai sovietams atrodė, jog Lietuva dar nepa-kankamai ryžtingai ir galutinai yra apsisprendusi orientuotis į Rusiją, jog dar bando laviruoti tarp jos ir Vakarų. Vasario 17 d. rašte A. Akselrodui G. Čičerinas nurodė: „Lietuvių elgesys lieka dviprasmiškas, jų siekimas kartu įtikti ir Rusijai, ir Antantei trukdo mums sistemingai vesti jų atžvilgiu draugišką politiką“⁴⁵. Taip pat nuolat priekaištauta dėl „antitarybinių išpuolių“ Lietuvos spaudoje ir, žinoma, dėl komunistų persekiojimo. Dar 1920 m. lapkričio 24 d. instrukcijoje A. Aksel-rodui G. Čičerinas nurodė: „Paaiškinkite lietuviams, kokį baisų išpūdį Maskvoje palieka persekiojimas tos partijos, kurios nariai sudaro mūsų vyriausybę, — kaipgi po to mūsų politika Lietuvos atžvilgiu gali būti draugiška“⁴⁶.

A. Akselrodas siūlėsi atvykti į Maskvą ir ten vietoje detalai paaiškinti, kodėl pa-tiems sovietams būtų naudinga aktyviau remti Lietuvą, tačiau jam buvo leista supras-ti, kad atvykti nėra reikalo, nes Lietuva kol kas didesnės paramos nenusipelniusi.

---

⁴¹ 1921 m. vasario 17 d. G. Čičerino instrukcija A. Akselrodui, ten pat, f. 0150, ap. 7, b. 5, sg. 1, l. 220.

⁴² Ten pat, l. 221.

⁴³ K. Žukas, min. veik., p. 222—223.

⁴⁴ Gruodžio 4 d. Politbiuro protokolas, *RFNIC*, f. 17, ap. 3, b. 126, l. 1, 2.

⁴⁵ *RFUPA*, f. 0150, ap. 7, b. 5, sg. 1, l. 220.

⁴⁶ *RFNIC*, f. 5, ap. 1, b. 2111, l. 1.

Nepaisant šios nesėkmės A. Akselrodo diplomatinė misija sovietams apskritai buvo naudinga. Tai pirmiausia lėmė objektyvūs veiksniai: Sovietų Rusijos galia ir dažnai paradoksaliai sutapę abiejų šalių politiniai, strateginiai interesai. Asmeniniai kontaktai irgi buvo svarbi poveikio priemonė. Apskritai tarpukaryje Lietuvos politikai su Rusijos diplomatais palaikė gana artimus ryšius, nes Rusijos atstovai atrodė paprastesni, atviresni, ne tokie arogantiški kaip Vakarų pasiuntiniai. Žymus Lietuvos politikas ir diplomatas, užsienio reikalų viceministras P. Klimas savo atsiminimuose atvirai rašė: „Nuoširdžiai bendravome su kiekvienu sovietų atstovu kaip su patikimu draugu. Keitėmės vizitais, vaišėmis, informacijomis. Bolševikai, žinodami mūsų jautrumą Vilniaus klausimu, žaidė ta styga meistriškai (...) mūsų santykiai buvo išimtinai korektiški ir asmens atžvilgiu tikrai draugiški“⁴⁷.

Ši charakteristika gana tiksliai apibūdina ir A. Akselrodo ryšius su Lietuvos karine bei politine vadovybe. Artimus santykius jis palaikė su užsienio reikalų ir finansų ministrais J. Purickiu bei E. Galvanausku, o labiausiai su krašto apsaugos ministru K. Žuku, kuris gyveno kaimynystėje su A. Akselrodu. Pats K. Žukas savo atsiminimuose rašė: „... jis (A. Akselrodas) pas mane dažnai svečiavosi, o aš — pas jį“⁴⁸. 1921 m. sausio 10 d. ataskaitoje Maskvai A. Akselrodas irgi teigė: „Užsimezgė geri asmeniniai kontaktai su karine vadovybe, taip pat su J. Purickiu bei E. Galvanausku. Pastarasis lyg niekur nieko pas mane buvo kartu su žmona du kartus“⁴⁹.

K. Žuko ir A. Akselrodo ryšiai tikrai peraugo oficialius rėmus, abudu nuolat artimai bendravo, keisdavosi slapta informacija, anot premjero K. Griniaus, tiesiog „susibičiuliavo“⁵⁰. Savo atsiminimuose K. Grinius toliau rašė, kad iš šios bičiulystės Lietuvos valdžia turėjusi naudos, nes per K. Žuką iš Maskvos pasiuntinio gaudavusi įdomių, jai reikalingų svarbių žinių.

Bet šių žinių iš tokio bendravimo sovietai gaudavo keleriopai, gal net šimteriopai daugiau. Ypač artimus ryšius K. Žukas palaikė su sovietų karo atašė plk. Koliankovskiu. Apie tai K. Žukas irgi rašė savo atsiminimuose, bet kai ką ir nutylėjo. Jis Koliankovskio prašė ne vien karinės literatūros, konkrečiai — „Mobilizacijos vadovėlio“, bet kvietė būti konsultantu reorganizuojant Lietuvos kariuomenę, net jos vadovybę, Generalinį štabą. 1921 m. sausio 10 d. ataskaitoje URLK A. Akselrodas konstatavo, kad Koliankovskis užmezgė puikius (velikolepnyje) santykius su Lietuvos karine vadovybe ir reguliariai gauna iš jos visas karinės, žvalgybinės informacijos suvestines⁵¹.

---

⁴⁷ P. Klimas, *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius, 1991, p. 105—106.

⁴⁸ K. Žukas, *min. veik.*, p. 222.

⁴⁹ *RFNIC*, f. 5, ap. 1, b. 2151, l. 7, 8.

⁵⁰ K. Grinius, *min. veik.*, p. 333.

⁵¹ *RFNIC*, f. 5, ap. 1, b. 2151, l. 7.

Tačiau sovietai nebuvo tokie dosnūs, neatsilygindavo tuo pačiu. Kai 1921 m. vasario 10 d. K. Žukas paprašė A. Akselrodą teikti Lietuvai nors dalį Rusijos gaunamų karinės kontržvalgybos žinių apie Lenkiją, stojo nejauki tylą, po kurios šis atsakė, kad neturįs įgaliojimų, privalęs „atsiklausti Maskvos“ (zaproisit Moskvu), bet Maskva tylėjo. Neretai Lietuvos politikų patiklumu A. Akselrodas piktnaudžiavo. Jie dažnai jam prasitardavo ir apie visiškai slaptus dalykus, o po to, susigriebę, prašydavo apie juos Maskvai nepranešti. Šis, žinoma, pažadėdavo, tačiau ne tik pranešdavo, bet ir nurodydavo, kuris politikas ir ko prašydavo nepranešti. Šitaip buvo gaunama informacija apie Lietuvos politikų pažiūras, jų tarpusavio santykius. Panaudodami šią informaciją, sovietai galėjo lengviau paveikti Lietuvos užsienio ir net vidaus politiką.

Apskritai Lietuvos politikai nevienodai žiūrėjo į kontaktus su A. Akselrodu ir išvis į santykius su sovietais. Išsiskyrė dvi nuostatos. Prezidentas A. Stulginskis ir iš dalies K. Grinius buvo linkę palaikyti tik oficialius santykius, paremtus tarptautinės teisės normomis, manė, kad Lietuvai neverta pernelyg nukrypti sovietų orientacijon, kad turi plėtotis dviejų lygiateisių, savarankiškų valstybių santykiai. Tuo tarpu K. Žukas, būsimasis Lietuvos pasiuntinys Maskvoje J. Baltrušaitis, iš dalies J. Purickis ir E. Galvanauskas manė, kad tie santykiai gali būti glaudesni, negu įprasta tarp dviejų valstybių, nes sovietų Rusija yra vos ne vienintelė Lietuvos sąjungininkė, galinti padėti apsiginti nuo Lenkijos.

Šios dvi tendencijos susikirto A. Akselrodui tik atvykus į Lietuvą ir vos nevirto incidentu. Jau rugsėjo 2 d. jis norėjo įteikti Lietuvos prezidentui skiriamuosius raštus, bet šis atsisakė juos priimti, nes Rusija dar nebuvo ratifikavusi Taikos sutarties su Lietuva. Tačiau J. Baltrušaitis, J. Purickis ir kai kurie kiti Lietuvos politikai lakstė pas prezidentą, premjerą, mėgindami įtikinti juos, kad reikia priimti kredencialus nedelsiant, buvo net pasipiktinta prezidento principingumu. Tuo tarpu K. Grinius net A. Akselrodui stačiai į akis pasakė, jog jau Lietuvos valstiečiai šneka, kad kokio velnio atvyko A. Akselrodas, jei sutartis neratifikuota. Gal atvyko tik komunistinės agitacijos varyti.

A. Akselrodui tai, aišku, nepatiko. Jis net ketino išvykti į Minską, o ataskai-toje G. Čičerinui nurodė, kad, rusams pralaimint Lenkijoje, Lietuviai užrietė nosį — reikia jiems ją nušluostyti (lítóvcy zadráli nos, nieobchodimo uteret im evo)⁵². Bet buvo rastas kompromisas. A. Akselrodas gavo raštišką paaiškinimą, kuriame buvo sakoma, kad jis priimamas kaip oficialus sovietų atstovas, tiktai formali akreditacija atidedama iki sutarties ratifikavimo.

K. Griniaus paminėti Lietuvos valstiečiai buvo teisūs. A. Akselrodas rūpinosi ne tik diplomatine veikla, bet ir revoliucijos eksportu. Jau pirmajame savo rašte

---

⁵² 1920 m. rugsėjo 2 d. A. Akselrodo ataskaita G. Čičerinui, ten pat, b. 2151, l. 3.

G. Čičerinui rugsėjo 2 d. jis prašė kuo skubiau siųsti jam komunistinės literatūros ir žmonių revoliucinei veiklai⁵³. A. Akselrodo pasiuntinybė greit tapo komunistinio darbo štabu. Per ją buvo masiškai platinama revoliucinė literatūra, ji koordinavo Lietuvos komunistų veiklą, juos finansavo (į čia buvo siunčiami ne tik pinigai, bet ir auksas, brangenybės, kurias pasiuntinybė parduodavo Vokietijoje, o gautas lėšas perduodavo Lietuvos kompartijai). A. Akselrodas ypač rūpinosi revoliucinės literatūros ir revoliucionierių gabenimu į Vokietiją. Jo pastangomis Vokietijos—Lietuvos pasienyje buvo įsteigti tos literatūros transportavimo punktai.

Savo atsiminimuose K. Grinius rašė, kad A. Akselrodas net du kartus mėginęs suorganizuoti komunistinį sukilimą Lietuvoje, bet abu sykius Lietuvos policija sukilimą laiku išaiškino ir likvidavo⁵⁴. Šio K. Griniaus liudijimo archyviniai dokumentai nepatvirtina, bet akivaizdu, kad A. Akselrodas labai pagyvino Lietuvos komunistų veiklą. Lietuvos žvalgybos skyriaus ataskaitose pažymima, kad 1920 m. paskutiniame ketvirtyje bolševikų darbas Lietuvoje pasiekė „aukščiausio laipsnio“ ir kad tai tiesiogiai susiję su sovietų pasiuntinybės atsiradimu Kaune. Jei iki jos atsiradimo Lietuvos komunistams trūko lėšų, prityrusių vadų, tai dabar viso šito atsirado per akis⁵⁵.

Tiesa, su Lietuvos komunistų vadovybe A. Akselrodas ne visada sutardavo, savo ataskaitose dažnai vadindavo ją nemokšiška, ištižusia, iš viso keistina. Maskva reikalavo, kad Lietuvos komunistai pirmiausia vadovautųsi Sovietų Rusijos interesais, kurie ne visada sutapdavo su jų įsivaizduojama revoliucinės kovos logika Lietuvoje. Antai, norėdami sutelkti savo pabirusias jėgas, parodyti aktyvumą, Lietuvos komunistai nutarė dalyvauti rinkimuose į vadinamosios „Vidurinės Lietuvos“ seimą. Maskva tuo buvo labai nepatenkinta, nes norėjo, kad komunistai boikotuočių rinkimus. Šitaip jie turėjo solidarizuotis su „buržuazine“ Lietuva, paremdami ją politiškai. Tą klausimą 1921 m. vasario 2 d. net specialiai svarstė Politbiuras ir atšaukė Lietuvos komunistų nutarimą dalyvauti rinkimuose⁵⁶.

Apskritai Lietuvos valdžiai pavyko neutralizuoti A. Akselrodo suaktyvintą Lietuvos komunistų veiklą. Nemažai jų buvo išaiškinta, suimta, nuteista. 1921 m. sausio 10 d. A. Akselrodas pranešė G. Čičerinui: „Pastaruoju metu labai padažnėjo komunistų suėmimai, Lietuvos vyriausybė įtaria (apie tai pranešė K. Žukas), jog Lietuvos kompartijos aprūpinimas literatūra, lėšomis, žmonėmis eina iš mūsų pasiuntinybės, todėl prašau pasirūpinti, kad žmonių ir literatūros siuntimas diplo-

⁵³ Ten pat, l. 3.

⁵⁴ K. Grinius, min. veik., p. 335—336.

⁵⁵ 1921 m. sausio 12 d. Generalinio štabo žvalgybos skyriaus pareiškimas Krašto apsaugos ministriui, *LVC*, f. 923, ap. 1, b. 79, l. 200—214.

⁵⁶ 1921 m. vasario 2 d. Politbiuro posėdžio protokolas, *RFNIC*, f. 17, ap. 3, b. 128, l. 3.

matiniais kanalais būtų laikinai sustabdytas, nes Lietuvos valdžios organai dabar akylai stebi pasiuntinybę⁵⁷.

A. Akselrodiui labiau sekėsi žvalgybinis darbas. 1920 m. spalio 29 d. ataskaitoje jis pažymėjo, kad tas darbas jau vyksta labai sėkmingai, jog Klaipėdoje, Gdanske, Prūsijoje ir Palatvyje jis jau turi savo rezidentūras ir gauna iš ten pirmuosius žvalgybinius pranešimus⁵⁸. Sovietų pasiuntiniai Lietuvoje ir Latvijoje steigė Klaipėdoje, Palangoje, Mažeikiuose bendrus žvalgybinius punktus⁵⁹. Dar rugsėjo mėn. A. Akselrodas pranešė Maskvai, jog jau yra paleidęs savo žvalgybą į Kauno diplomatinį korpusą ir iš ten gaunąs informacijos, gerai žinąs, kas ten dedasi⁶⁰.

Jis taip pat žinojo, kas dedasi Lietuvos valdžios organuose. K. Žukas ir K. Grinius savo atsiminimuose rašė, kad A. Akselrodas sykį gerai išgėręs pasigyrė turįs Lietuvos vyriausybės posėdžio protokolo nuorašą, visą posėdžio stenogramą ir ją K. Žukui parodė⁶¹. Lietuvos vyriausybė, nors ir stengėsi, bet neišsiaiškino, koku būdu A. Akselrodas tą protokolą gavo: ar jis turėjo pasiklausymo aparatūrą, ar savo agentus vyriausybėje. Jos nariai užkišo posėdžių kambario ventiliacijos angas, pakeitė užraktus ir tuo lengvabūdiškai nusiramino, taip ir neišsiaiškinę „informacijos nutekėjimo“ priežasties.

Veikiausiai tada patys žmonės dar be modernios aparatūros rinko informaciją. Pavyzdžiui, net Lietuvos žvalgybos viršininko padėjėjas teikė A. Akselrodiui slap-tas žinias⁶².

Tad jau pirmasis sovietų pasiuntinys dirbo ne tik diplomatinį, bet ir žvalgybinį bei komunistų rėmimo darbą. Tie trys veiklos barai net nebuvo atskiriami. Tai — sovietų diplomatijos specifika. Palyginę Lietuvos ir sovietų diplomatams teiktas instrukcijas, pamatytume, kad jos skiriasi. Lietuvos diplomatai buvo raginami nesikišti į akreditavusios šalies vidaus reikalus, o sovietų — ne tik kištis, bet ir valdyti politinį procesą.

1921 m. kovo 8 d. A. Akselrodas buvo atšauktas. Per pusmečio diplomatinę tarnybą jis gana sėkmingai gynė sovietų interesus Lietuvoje: gerokai pastūmėjo jos užsienio politiką Maskvos kryptimi, sustiprino jos konfliktą su Lenkija, atitolino ją nuo Vakarų bei Latvijos ir Estijos, išplėsdamas raštišką pažadą nestoti į Baltijos sąjungą, padėjo pagrindus Rusijos žvalgybiniam ir komunistų rėmimo darbui Lietuvoje.

⁵⁷ Ten pat, f. 5, ap. 1, b. 2151, l. 8.

⁵⁸ *RFUPA*, f. 0151, ap. 5, b. 9, sg. 3, l. 15.

⁵⁹ Sovietų slaptosios referentūros Latvijoje dokumentai, ten pat, f. 0150, ap. 4, b. 3, sg. 1, l. 4.

⁶⁰ Ten pat, f. 0151, ap. 5, b. 3, sg. 3, l. 19—22.

⁶¹ K. Grinius, min. veik., p. 334—335; K. Žukas, min. veik., p. 237.

⁶² 1921 m. sausio 10 d. A. Akselrodo ataskaita G. Čičerinui, *RFNIC*, f. 5, ap. 1, b. 2151, l. 8.

A. Akselrodo ankstyvo atšaukimo priežastys dar tikslintinos. Apskritai sovietai ilgai nelaikė vienoje vietoje savo pasiuntinių. Atšaukimą galėjo paskubinti A. Akselrodo nesutarimai su Lietuvos kompartija, kurios vadovai Maskvoje turėjo galingų užtarijų. Be to, pradėjo badyti akis pernelyg aikštinga A. Akselrodo politika. Visuomenėje jau garsiai buvo kalbama, kad jis, talkinant Vokietijos pasiuntiniui Fricui Schembergui, vadovauja visai Lietuvos užsienio politikai.

Trumpam A. Akselrodą pakeitė P. Mostovenko, paskui — S. Aralovas. Pasiuntiniai keitėsi, bet iš esmės nesikeitė sovietų politika Lietuvoje.

Zusammenfassung

ZENONAS BUTKUS

A. AXELROD — DER ERSTE SOWJETISCHE GESANDTE IN LITAUEN: EIN HALBJAHR SEINER DIPLOMATISCHEN TÄTIGKEIT (SEPTEMBER 1920—MÄRZ 1921)

In diesem Artikel versucht man bei Betrachtung der Tätigkeit politischer Persönlichkeiten widersprüchliche und komplizierte sowjetische und litauische Beziehungen in der Zwischenkriegszeit zu erklären. Als Beispiel dafür dient Alexander Axelrod, der erste sowjetische Gesandte in Litauen. Vor allem auf seine Berichte, Protokolle des Politbüros, andere Quellen, die in russischen und litauischen Archiven aufbewahrt sind, Bezug, zeigt man, daß Sowjeten mit dem Friedensvertrag 1920 nicht „auf ewig“ litauische Staatlichkeit anerkannt haben, sondern nur bis dem Moment, solange sich das Kräfteverhältnis ändert, d.h. solange sie es zu erobern imstande sind.

Als am 31. August 1920 A. Axelrod nach Litauen kam, versuchte er vor allem es zum Krieg mit Polen zu hetzen, ihm antipolnische Militärkonvention zuzuschreiben. Litauen hat dieser Konvention ausgewichen, stimmte aber zu, durch ihm anerkanntes Territorium bolschewistische Armee, die mit Polen kämpfte, vorbeizulassen, erteilte für Sowjeten geheime Militärauskunft, Lebensmittel, Ausrüstung.

Für diplomatische Hilfe auf Vilniusser Frage hat A. Axelrod verlangt, daß Litauen schriftlich verspräche kein Baltisches Bündnis einzugehen. Das war vielleicht der größte Erfolg des ersten sowjetischen Gesandten, weil ohne Litauen solches Bündnis nicht entstehen konnte und die Sowjeten interessierte meistens das, daß an seinen westlichen Grenzen kein militärischer Block entstände, der in Zukunft ihre Expansion nach Westen aufhalten konnte. Sowjetische Vertretung in Kaunas unter der Leitung von A. Axelrod unterstützte aktiv litauische Kommunisten und sorgte besonders für den Revolutionsexport durch Litauen nach Deutschland. An der Litauisch — Deutschen Grenzzone wurden sogar die Beförderungspunkte der Revolutionsliteratur und Revolutionäre begründet.

Litauische Behörde hat die Unterstützungstätigkeit der Kommunisten aufgeklärt, sie neutralisiert, die Erkundungsarbeit von A. Axelrod, die sehr erweitert, war aber gar nicht imstande sie zu entdecken. A. Axelrod bekam sogar Sitzungsprotokolle der litauischen Regierung.

A. Axelrod vertrat erfolgreich Belange der Sowjeten in Litauen, unterhielt enge persönliche Beziehungen mit litauischen Politikern, der Militärleitung. Er war nicht so arrogant, einfacher als Westdiplomaten.

Die ein Halbjahr gedauerte Diplomaten-, Erkundungs- und Unterstützungstätigkeit der Kommunisten von A. Axelrod war unmittelbar miteinander verbunden. Seinen Bemühungen dank war Litauen deutlich von westlicher auf sowjetische Orientierung gerückt.